

Seyhan Bayraktar: Devlet, Toplum ve Türk-Ermeni İlişkileri

Posted on 04/09/2017

1915 Ermeni Soykırımı inkarı ile ilgili mevcut literatür, ya Türk devletinin siyasi uygulamalarına ya da sivil toplumun olayla ilgili alternatif okumalara yönelik giderek artan açıklığına ağırlık vermeye meyilli. Bu iki yaklaşımın da inkarı devleti soykırım inkarının tek faili olarak ön planda tutarak, Türkiye'nin siyasi uygulamaları ve savunma mekanizmalarına indirgemektedir. Devlet, inkarın egemen oyuncusu olsa da, devlet ile toplumu yan yana koymak, söylemin kendisinde yer alan gücü ve onun zaman zaman rekabetçi de olan farklı sosyal ve siyasi ortamlarında her yere yayılma durumunu görmezden gelmektir. Yakın zamanda yazılan makaleler inkarı sadece Türk devletine bağlamanın ne kadar büyük bir dar görüşlülük olduğunu aktarmaktadır. Eski faillerin soyundan gelenlerin, atalarının Ermenileri öldürdüklerine yönelik canlı anıları, bazılarını "Türk hükümeti halkının (hükümetin aksine) hatırladığı bir soykırımı inkar ediyor" sonucuna varmalarına neden olmuştur. Sosyal bellek ve soykırımın kabul edilmesi arasında böyle bir denklem tartışmalıdır, ancak son zamanlardaki makalelerde Ermeni Soykırımı ile ilgili mevcut bellek patlamasını başlı başına eleştirel bir söylemin göstergesi olarak değerlendirme eğilimi de bir o kadar sorunludur. Dolayısıyla, Ermeni Soykırımı inkarı etrafındaki tartışma, politik söylemde soykırım kavramının tartışılabilirliğini yok saymaya meyillidir ve kurbanların soykırımın tanınması için bir yüzyıldır verdikleri mücadelenin önemine zarar vermektedir.

Benim 1973 ve 2005 arası "eleştirel söylem anları" esnasında Ermeni Soykırımı ile ilgili Türkiye'deki söylemle ilgili araştırmam, eleştirel söylemlerin artışının, kurbanların ihtiyaçlarının ulusal kimlik üzerinden önceliğe sahip olduğu öz-eleştirel söyleme doğru paradigmatik bir kayma anlamına gelmediğini gösterdi. Aksine, devlet ve kuruluşları tarafından 1970'li ve 1980'li yıllarda üretilen inkar çok daha sofistike bir hale dönüştü.

Devlet, soykırımın uluslararası alanda tanınmasını engellemek (örn. Türk-Ermeni tarih komitesi önermek, Ermeni kültürel elışı ve futbol diplomasinin iyileştirilmesi) için yeni stratejiler benimserken, 1970’li ve 1980’li yıllarda siyasi amaçlı icat edilen söylem çerçeveleri (örn. “Ermeni terörizmi”) çokça nüfuz etmiştir. Gerçekten de sadece zaman içerisinde devam etmekle kalmadılar, söylemler aynı zamanda geniş çaplı sosyal ve siyasi aktöre de ulaştı. Savımı daha da açacak olursam; Ermeni Soykırımı inkarı, inkarın ve yapıların farklı aşamaları ile ve soykırım ile ilgili tartışmalarda hakim olan kamu ve siyasi bellekteki ana modeller ile ilgili kısa bir görüş belirterek, Türk-Ermeni temaslarının sınırlarını belirleyen sofistike bir dönüş yaptı. Daha da önemlisi, söylemi, Türkiye’nin dış ilişkileri, özellikle de 2000’li yılların başında soykırım geçmişine değinme baskısının eşi benzeri olmayacak şekilde arttığı Avrupa Birliği ile ilişkilerin fiziki konumuma bağlayacağım.

Ancak bunu yapmadan önce yaklaşımım ile ilgili bazı kilit varsayımları açıklığa kavuşturmak istiyorum. Soykırım inkarını incelerken, - Türk toplumunda ve siyaseti hakkındaki bellek modellerinin- söylemlerin siyasette epifenomen olmadıkları, güç yapılarının üretimi ve yeniden üretiminde başlı başına kilit oldukları bir post-yapısalcı konum kullanıyorum. Söyleme erişim ve söylemsel modellerin seçilmesi ve kontrolü de güç ilişkilerinden kaynaklanır ve sonuçlanır. Ancak, OleWaeuver’i dikkate alınca, söylem ile aktörler arasındaki ilişki anlayışını post-yapısalcı söylem analizinde tanımlandığı gibi yumuşatıyorum. Bir önceki analiz, bireylerin söylem dışında var olmadıkları anlayışından hareket ederek söylemlerin aktörlerden önce olduğunu varsayarken, mevcut çalışma söylemsel yapıları, üreten, yeniden üreten ve onları uygulama ile dönüştüren aracı aktörler olarak somutlaştırıyor. Ermeni Soykırımı inkarının çalışması için, bu, Ermeni Soykırımı ile ilgili (kökeni ne olursa olsun) ve Türkiye’nin geçmiş politikası ile beraber mevcut söylem çerçevelerinin, Ermenilerin yıkımının nasıl şekillendirileceğinin çeşitli olasılıklarını belirlediği (a) ve aynı zamanda kendilerinin de aktörlere muhtaç oldukları anlamına geliyor. Söylemlerin değişmesine imkan veren ise bu tür “dilbilimsel yapılandırmalardır”. Milenyumun bitmesinden önce- özellikle de 1970’li ve 1980’li yıllarda- 1915 soykırım anması siyasi baskı biçiminde dış tetikleyicilere

tepki olarak cereyan ediyordu. Diaspora Ermenilerinin siyasi belleği (Türk devlet temsilcilerine yönelik militan saldırılar ya da soykırımın tanınması için siyasi seferberlik, özellikle de ABD’de) ve uluslararası soykırım tanıma tartışmaları dünya genelinde soykırım konusunda farkındalığı artırmakla kalmayıp, Türkiye’nin konudan kaçınmasını imkansız kıldı. Sonuç olarak, Türk inkarının bu aşaması proaktif özelliğinden ziyade tepkisel özelliği ile dikkat çekiyor. Bu inkar aşamasında iki çerçeve hakim bir rol oynamış: birincisi, “Ermeni terörizmi” Türk temsilcilere yönelik Ermeni saldırılarının belirleyici ve tek açıklaması oldu; ikincisi, Türkiye’deki Ermeniler -“bizim Ermeniler”- ile diasporadaki “kindar” Ermenileri ayırt etme girişimleri görünür oldu. Türk yazılı medyasında, 1970’li yıllarda açık şekilde “Bizim Ermeniler” ile “diaspora Ermenileri” arasındaki farkı gösterme ihtiyacına, Rum ve gayrimüslim halka yönelik devletin planladığı ayaklanmaların yaşandığı 6-7 Eylül 1955 olaylarını yeniden yaşanmasını önlemek için sakin kalma çağrılar eklendi. Söylemin bu erken döneminde, Türkiye’nin kamu alanında Türk ve Ermeniler arasında siyasi buluşma yoktu. Son derece hassas konumu nedeniyle Türkiye’deki Ermeni topluluğu görünmez kaldı ve kendi tarihi deneyimi ve yıkımı hakkındaki söylemde aktif olarak yer almadı. Cemaati kamu alanında temsil eden Patrik oldu ve Türk diplomatlar Ermeniler tarafından öldürüldüğünde, Patrik cemaat adına başsağlığı dileklerini paylaştı. Türkiye’deki bu Ermenilerin kamu alanında görünmez oldukları Türk-Ermeni ilişkileri modeli ancak 2000 yılı civarında kırılmaya başladı.

1980’li yıllarda, inkar kurumsallaşmış ve profesyonelleşmişti: Dışişleri Bakanlığı bünyesinde, Ermeni Soykırımı ile ilgili tüm konuları koordine etmek ve devletin geçmiş politikalarını açık ve kesin bir şekilde belirtmek üzere İstihbarat ve Araştırma Müdürlüğü kuruldu. Bu kurumun en etkin stratejilerinden biri “Ermeni konusunu”, Türkiye’nin soykırım geçmişinin bir sonucu ve adalet ve tazmin yokluğundan ziyade çağdaş terörizm sorunu olarak sundu. Soykırım inkar stratejisi, “Ermeni terörizmi” cinayetlerin işlendiği 1970’li ve 1980’li yıllarda geçerliliğini koruduğundan belli bir yere kadar başarılı oldu. Daha da önemlisi, Ermeni terörizmi çerçevesi, devlet aktörleri ve milliyetçiler kadar Türk-Ermeni diyalogunu destekleyen eleştirel sesler tarafından hatırlatıldığından zaman içinde meşrulaştı. Aşağıdaki

örnek, Türk-Ermeni ilişkileri konumunda tenkit etmeyen çerçevenin kullanımını gösterdiğinden ve de Türk devlet ve milliyetçi çevrelerinin çok ötesinde görünür kabul edilebilirliği buna çok iyi anlatıyor: Türk aydınları 2008 yılında “Özür Kampanyası”nı düzenlerlerken, milliyetçiler de Ermenilerden özür talep eden bir karşı kampanya düzenlediler. Fail-kurban ilişkisini tersine çevirse de- böyle bir tepki, Türkiye’deki oldukça gergin bir sorun olan soykırım konusunu takip edenler için beklenen bir şeydi. “Özür Kampanyası”nı gerçekleştirenlerden biri olan çok tanınan aydınlardan Baskın Oran, ASALA’nın (Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) suçları için Ermenilerden açık bir özür düşüncesini de savunmuştu. Oran böyle bir özürün Türkiye’de soykırımla ilgili artan farkındalığa büyük bir etkisi olacağını ve Türk-Ermeni uzlaşma sürecine katkı sağlayacağını savunuyordu. Böylece, Türkiye’nin, modern Türkiye’nin kurulması döneminde temel olay olan Ermeni Soykırımını kabullenmesi ile Ermenilerin terör örgütlerinin şiddeti ile hesaplaşması ihtiyacı denklemini kurdu. Şiddetin farklı aşamalarının denklemi onları birbirine karşı meşrulaştırma riskini de beraberinde getiriyor. Ermeni Soykırımı vakasında, benzer bir denklem, en ilerici Türk aktörlerin bile Türkiye’nin geçmişte yapıcı politikalar konusundaki eksikliğini ve soykırım sürecinin Ermeniler üzerinde kalıcı etkilerini dikkate almaksızın devletin icat ettiği bu “Ermeni terörizm” inkar çerçevesini kullandıklarının bir başka göstergesi.

2000-2002 yılları “Ermeni konusunun” Türkiye’de kademeli olarak günlük siyasi tartışmaların parçası haline geldiği bir geçiş dönemidir. Bu inkar aşaması ile bir önceki aşama arasındaki ana fark, Ermenilerin - Süryaniler gibi Osmanlı İmparatorluğu’ndaki diğer grupların da- öldürülmesi, giderek daha fazla özel ve somut dış tetikleyicilerden bağımsız olarak ele alındı. Bu dönemde, Türkiye, soruna alışlagelmiş yaklaşımı ile, güvenlik ve terörizm merkezli kendi geçmiş politikasını gözden geçirmeye başladıysa da bu soykırımın uluslararası alanda tanınmasını durdurmadı. Fransa’nın 2001 yılındaki soykırım kararı, Türkiye’yi Ermeni Cumhuriyeti’ne yönelik politikasını yeniden düşünmeye itti. Ermenistan’ı tecrit ederek baskı politikası uyguladıktan sonra Ankara, sivil toplum seviyesinde düşük profilli temasları teşvik eden ve Ermeni Cumhuriyeti vatandaşlarına vize kolaylıkları getiren

temkinli bir yakınlaşma süreci başlattı. Bu yakınlaşma ile Türkiye Ermeni diasporasının siyasi çabalarını baypas etmeyi hedefliyordu. Ancak, ne tecrit politikaları ne de yakınlaşma politikaları Türkiye'ye aradığını sağlamadı: bu politikalar başka soykırım tanıma durumunu önlemediği gibi Ermeni Cumhuriyeti'ni de bu tür tanımların savunuculuğunu yapmaktan alıkoymadı. Ermeni Soykırımı'nın günlük siyasetin bir parçası haline geldiği dönem soykırımın yıldönümü ile Türkiye'nin AB adaylık sürecinin olduğu- AB'nin Türkiye ile adaylık görüşmelerine başlayıp başlamayacağına karar vereceği en kritik yıldır. Türkiye 1999 yılında AB resmi aday ülkesi olduktan sonra, başta Fransa ve Almanya olmak üzere bazı AB'ye üye devletlerde, Türkiye'nin kültürel olarak Avrupalılaşabilme kapasitesi üzerine yoğun bir tartışma başladı. Bu tartışmalar kapsamında, Türkiye'nin soykırım ile ilgili sorunlu ilişkisi, Türkiye'nin yeterince Avrupalı olmadığına inanmış olan eleştiriler için çok önemliydi. Kurumsal seviyede, aday ülkelerin üyeliğini onaylayan Avrupa Parlamentosu, kritik noktada 1987 tarihli soykırım kararını yeniden onayladı, tıpkı 2000, 2002 ve 2005'te yaptığı gibi ve böylece Türkiye üzerinde büyük baskıyı muhafaza etti. Böylece 1999 ve 2005 yılları arasında Ermeni Soykırımı'nın tanınması ya da geçmişle ilgili öz-eleştirel düşünceler Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin gayriresmi kriteri oldu. Avrupa ülkelerinde Ermeni Soykırımı ile ilgili çok sayıda tartışma bağlamında, Türk hükümeti uluslararası baskıya karşılık vermek üzere taktik tavizlerde bulundu. Soykırımın doksanıncı yıldönümünden birkaç hafta önce Başbakan Erdoğan Ermenistan Cumhurbaşkanı Koçaryan ile temasa geçerek ortak Ermeni-Türk Tarih Komisyonu kurulması önerisinde bulundu. Hükümet Ermeni kültürel ve dini abidelerin restorasyonunun yapılacağını da duyurdu. Van Gölü'nde Surp Haç Kilisesi örneğinin Ermeni-Türk ilişkilerini iyileştirme ve uluslararası soykırım tanımlarına karşılık bir adım olarak duyuruldu. Bu siyasi girişimler ile Türkiye iki şeyi başardı: Tartışmalı 1915 tarihi açısından açıklık sinyali verdi; ve aynı zamanda konuyu "uzmanlarına" devrederek siyaset alanının dışına çıkardı. Bu yeni girişim uluslararası alanda takdir gördü. Üst düzey AB politikacılarından oluşan Bağımsız Türkiye Komisyonu örneğinin, Türkiye'nin hareketini memnuniyetle karşıladığını, Ermenistan'ın ise buna olumlu yanıt vermemesini eleştirdiğini açıkladı. Açılım işaretleri 2005 yılındaki son dakika gelişmeleri ile kamçılandı: Türkiye'nin en çok bilinen üç üniversitesi, Ermeni Soykırımı ile ilgili Türk Milliyetçi söylemin sınırlarının

dışına çıkacak “alternatif Ermeni Konferansı” düzenleyeceğini duyurdu. Birkaç gün içinde – Türk akademisinin saygıdeğer isimlerinden oluşan- toplantıyı düzenleyenler büyük bir muhalefet ve siyasi baskıyla karşı karşıya kaldılar. Adalet Bakanı Cemil Çiçek, parlamentoda yaptığı konuşmada toplantıyı düzenleyenleri ulusu sırtından bıçaklamakla suçladı. Sonuç olarak, toplantıya ev sahipliği yapacak olan üniversite, konferansı erteleme kararı aldı.

Konferansı gerçekleştirmek için yapılan ikinci girişim mahkemenin aldığı durdurma kararı ile yine büyük engellerle karşılaştı. Bu sefer, daha önce konferansı hain bir proje olarak değerlendiren Adalet Bakanı, konferans mekanının yerinin değiştirilerek mahkeme kararının nasıl alt edilebileceğine yönelik gerekli ipucunu sundu. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri Bakanı Abdullah Gül gibi hükümetin diğer önde gelen üyeleri konferans lehine konuştular. Sahne gerisinde hükümet konferansın 2005 yılında, Türkiye’nin üyelik müzakerelerinin resmi olarak başlayıp başlamayacağını kararının alınacağı AB zirvesinden önce gerçekleştirilmesi için ısrarcı oldu. Hükümetin de desteği ile konferans nihayet 24-25 Eylül 2005 tarihinde düzenlendi. Konferansın zamanlaması Türkiye’nin çıkarlarına ve AB teklifine yaradığının sağlam göstergesi. Ancak, toplantıyı düzenleyenler kamuya yaptıkları açıklamalarında aynı noktaya değindiler: konferansın Türkiye’nin işine yarayacağını ve “demokrasi yolunda... ülkemizde atılan en önemli adımlardan biri” olduğunu ifade ettiler. Ortak bildiride, “Türkiye’nin zengin düşünce çeşitliliğine sahip olduğunu göstermesinin Türkiye’ye büyük fayda sağlayacağını” ifade ettiler. Toplantıyı düzenleyenler ve konferans destekçileri hain oldukları, Türkiye’ye zarar verdikleri yönündeki suçlamaları güçlü bir şekilde reddetmekle kalmadılar aynı zamanda bunu tersine çevirdiler. Bu çerçevede, Türk ilericilerinin karşı söylemi güçlü milliyetçi bir mantık ve retoriğe dayalı idi. Konferans ile ilgili sesini yükselten aktörler, geçmişle hesaplaşma ihtiyacına ve Türkiye için olası faydaları konusunun ötesinde meydan okumadılar. “alternatif Ermeni konferansı” üzerine 2005 uyuşmazlıklarının bu eksiklikleri ve Ermeni Soykırımı inkarı bu zamana dek görmezden gelindi. Yerine, konferans Türk-Ermeni ilişkilerinde, Türkiye’nin hesaplaşma sürecinde çığır açan bir olay olarak anıldı.

Bu arada, 2005 Türk-Ermeni temasları farklı seviyelerde artış gösterdi. İki devlet arasında (futbol diplomasisi, Türk-Ermeni protokolleri, vs.) ve Türkiye ve diasporadan Türk ve Ermeniler arasında çok sayıda buluşmada geçici, tansiyon yüklü bir yakınlaşmaya tanık olduk. Nisan 2005'te soykırımın yüzüncü yılı vesilesiyle, çok sayıda diaspora Ermenisi, Türk aydınlar, insan hakları aktivistleri ve sivil toplum örgütleri ile beraber yıldönümünü Türkiye'de farklı mekanlarda anmayı tercih etti. Bu ortak bellek çabaları ve Türkiye'de soykırımı eşi benzeri olmayan anma dalgası güçlü sembolik bir ortam yaratarak Türk-Ermeni sivil toplum ilişkilerine yeni bir kalite getirdi. Çelişkili bir biçimde, böyle temaslar önemli olsa da, failerin halefleri için geçmişle anlamlı yüzleşme anlamına gelmeyebiliyor. Yüzyıllıncı dönemde Türkiye'nin retoriği inkar açısından en uç noktasındaydı. Çeşitli anma etkinliklerindeki biçim, içerik ve mesajlar, inkarın karmaşıklığı ile yüzleşmenin ve adalet ve tazmin gibi kritik konuları içeren uzlaşmanın önünü açmanın ne kadar zor olduğunu ortaya çıkardı.

Dolayısıyla, Türkler ve Diaspora Ermenileri arasındaki buluşmaların ne kadarının aynı dilden ve Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi- ve elbette çağdaş dinamiklerinin ortak anlayışından yola çıktığı konusu belirsizliğini koruyor. 2005 "alternatif Ermeni konferansının" varsayılan bozma etkilerinin hiç sorgulanmadığını dikkate alacak olursak, en azından düzenleyen akademisyenler ve destekçileri tarafından- Türk-Ermeni temasları, diyalog ve uzlaşma kara kutudan ibaret. Kutu açıldığında, büyük olasılıkla iyi hissettiren, sembolik duyguların, soykırım inkarının belleğe, anmaya ve böyle bir inkara, Ermeni-Türk sivil toplum ortak direnişine uyum sağladığı olgusunu gölgelediğini gözler önüne serecektir.

Kaynak: repairfuture.net

